

SANOJEN JA PUHUNNOSTEN MINIMIKOOSTA

Fred Karlsson (2006) kirjoittaa kommentissaan kirjoitukseeni (Suomi 2006), että »morayleistys (avointen sanaluokkien supisuomalaisen sanojen perusmuodoissa pitää olla ainakin kaksi soinnillista moraa) ei ole poikkeukseton supisuomalaisissa sanoissa (kieltovebi *e-*) eikä myöskään lainasanoissa, esimerkiksi *as, cis, es*». Kommentoin seuraavassa tätä Karlssonin väitettä ja pohdin myös puhunnoksen minimikokoa.

Kieltoverbi kuuluu taivutuksensa perusteella verbeihin, jotka sinänsä ovat avoin sanaluokka, mutta kieltoverbi on tässä joukossa niin ylen poikkeuksellinen, ettei se kelpaa kumoamaan avoimia sanaluokkia koskevia yleistyksiä. Merkitykseltään kieltoverbi on hyvin erikoinen: se kieltää jonkin toisen verbin ilmaisevan toiminnan. Rakenteellisesti se vastaavasti vaatii seurakseen aina toisen verbin, mikä on käsittääkseni verbille hyvin poikkeuksellinen vaatimus. Edelleen, sillä itsellään ei ole edes menneen ajan muotoja: ei sanoa esimerkiksi *en ole ennyt*. Se ei ole sen paremmin transitiivinen kuin intransitiivinenkaan, jne. Typologisesti kieltoverbin kaltaiset verbit lienevät harvinaisia.

Avoimen sanaluokan sanat lainautuvat tyypillisesti kielestä toiseen, tai uusia tällaisia sanoja tulee muuta kautta, mutta montako sellaista verbiä, jolla on kieltoverbin poikkeukselliset ominaisuudet, suomeen on ilmaantunut vaikkapa viimeisten tuhannen vuoden aikana? Kieltoverbi kuuluu siis eräiden muodollisten ominaisuuksiensa

perusteella verbeihin, mutta muutoin se ei täytä avoimuuden kriteerejä. Joka tapauksessa kieltoverbilla on vain yksi muoto, *et*, jossa ei ole kahta soinnillista moraa.

Sanat *as, cis* ja *es* puolestaan eivät esiintyne vapaina morfeemeina. En muista koskaan kuulleen näitä käytetyn itsenäisinä sanoina, siis sanottavan esimerkiksi että *Sinfonian sävellaji on duuri, tarkemmin sanottuna as*, mutta olen kyllä kuullut usein puhuttavan muun muassa *asduurista* ja *cismollista*. *As, cis* ja *es* näyttävät siis käyttäytyvän jäännösmorfeemien tapaan, ja vaikkapa sanassa *esduuri* on useampi kuin kaksi soinnillista moraa. Tietenkin voidaan aina kuvitella tilanne, jossa myös jäännösmorfeemi esiintyy itsenäisenä, puhunnoksen ainoana äänteellisesti toteutuvana kielellisenä sisältönä. Esimerkiksi kysymykseen *Onko Taunolla tiukat vai lökäpöksyt* voitaneen jossakin tilanteessa vastata: *Lökä* (ja samalla lailla sanojen *as, cis* ja *es* osalta). Tämä on kuitenkin selvästi erikoistapaus. En katso Karlssonin esittäneen varteentotettavia poikkeuksia yleistykseeni (mutta täsmennän sitä tuonnempana).

Karlssonin kommentti johti minut pohtimaan puhunnosten minimikokoa. Minimaalinen suomen sana koostuu siis vähintään kahdesta foneemisegmentistä, esimerkiksi *ei, yö* (VV), *me* (CV) ja *on* (VC). Myös esimerkiksi vokaalikirjainten ja -foneemien nimet äännetään melkein aina foneettisesti pitkinä (siis kaksifoneemisina ja kaksimoraisina). Esimerkiksi kysymykseen, mikä

▷

on sanan *asia* ensimmäinen tavu, vastaus on tyypillisesti [ɑ:] (eli /aa/), ei suinkaan [ɑ] (eli /a/).

Koska kerran sanan täytyy koostua vähintään kahdesta foneemisegmentistä, tämä on selvästi samalla myös puhunnoksen minimikokoa koskeva vaatimus (jos puhunnos määritellään siten, että sen täytyy sisältää vähintään yksi artikuloitu sana eikä se voi koostua esimerkiksi pelkästä tudahduksesta). Melkein aina vaatimus täyttyy, mutta on pari sananmuotoa, joissa näin ei aina käy. On polaaraisia kysymyksiä, joihin voi vastata *En*, ja toisia, joihin voi vastata *On*. Jos tällaisissa vastauksissa toteutuu huolellisen puheen sananloppuinen /n/, ne koostuvat kahdesta foneemisegmentistä. Usein sananloppuinen /n/ kuitenkin katoaa. Vastaus ei tällöin kuitenkaan havaintojeni mukaan ole pelkkä lyhyt vokaali, vaan [ʔe] ja [ʔo], eli glottaaliklusiili esiintyy vokaalin edellä. Näissä tapauksissa puhunnos ei poikkeuksellisesti sisälläkään vähintään kahta foneemisegmenttiä, mutta koostuu kylläkin kahdesta äännesegmentistä; glottaaliklusiili tarjoutuu käyttökelpoiseksi ei-fonemaattiseksi segmentiksi silloin, kun sana ja puhunnos muutoin uhkaisivat koostua vain yhdestä segmentistä. Sanottakoon vaikka niin, että puhunnoksen ajoitusrakenteessa on tällöin segmentin kokoinen kolo, joka on täytettävä; ajoitusrakenteen kannalta on samantekevää, onko segmentti foneemi vai ei, kunhan kolo täytetään.

Edellä puheena olleet, puheessa usein esiintyvät poikkeukset koskevat kahta, kahden hyvin erikoisen verbin muotoa. Samanlainen poikkeus voi esiintyä — tosin paljon harvemmin — myös esimerkiksi silloin, kun sanotaan ponnekkaasti, että sanan *asia* ensimmäinen tavu on [ʔɑ], ei [ɑ:].

Kun siis sananmuotojen *en* ja *on* loppukonsonantti jää ääntymättä yksisanaisessa puhunnoksessa, glottaaliklusiili ääntyy sanojen vokaalin edellä, ei sen jäljessä eli siinä

kohdassa, jossa huolellisen ääntämyksen konsonantti esiintyy. Glottaaliklusiili ei siis suoraan korvaa ääntämättä jäänyttä nasaalia tämän esiintymispaikassa. Sen sijaan glottaaliklusiili varmistaa puhunnoksen kaksisegmenttisyyden esiintymällä ainoassa ympäristössä, jossa se muutoinkin esiintyy, eli tietynlaisen sanan edellä. Kun sanotaan *Mene pois!* [menep:ois], sananalkuinen konsonantti pitenee. Ei ole kuitenkaan tarpeen analysoida tilannetta siten, että pidennys kuuluu sanaan *pois*, vaan voidaan todeta pidennyksen tapahtuvan sananrajalla ja signaloivan vain sananrajaa. Pidentynyt segmentti on kuitenkin sananalkuinen, joten pidennys tapahtuu nimenomaan ennen tietyllä tavalla alkavaa sanaa.

Kun niin sanottua X-morfeemia (Karls-son 1983: 349) seuraa konsonantilla alkava sana, tämä konsonantti pitenee — en tässä tarkastele X-morfeemin toteutumisen monenlaista vaihtelua, koska se ei vaikuta puheena olevaan asiaan; puhun vain niistä tilanteista, joissa X-morfeemi toteutuu foneettisesti. Kun seuraava sana alkaa vokaalilla, kun sanotaan esimerkiksi *Mene ulos!* [meneʔ:ulos], pidennettävää sananalkuista konsonanttia ei kuitenkaan ole. Mitä tapahtuu? Apuun rientää taas [ʔ] (nyt usein pitkänä), joka toteuttaa X-morfeemin edellyttämän sananrajaisen pitkän konsonantin eli täyttää X-morfeemin ajoitusrakenteeseen edellyttämän pitkän ajoituskolon. [ʔ:] esiintyy siis sananrajalla vokaalilla alkavien sanojen edellä, eli tässäkin tapauksessa se esiintyy nimenomaan tietyllä tavalla alkavien sanojen edellä.

Voidaankin tehdä yleistys, jonka mukaan [ʔ(:)] esiintyy siellä, missä ennen sanan ensimmäistä vokaalifoneemia tarvitaan afonemaattinen segmentti täyttämään muutoin täyttämättä jäävää puhunnoksen ajoitusrakenteen koloa.

Sanojen täysiä muotoja koskevat seuraavat kaksi rajoitusta: minimaalinen,

luokassaan ei-poikkeuksellinen avoimen sanaluokan supisuomalainen tai lainasana koostuu vähintään kahdesta soinnillisesta morasta, muunlainen minimaalinen sana kahdesta foneemisegmentistä. Minimaalinen, redusoimattoman sanan sisältävä puhunnos koostuu vastaavasti kahdesta foneemisegmentistä. Sanoilla on kuitenkin myös redusoituja muotoja, jolloin minimaalisen sanan ja puhunnoksen täytyy koostua vähintään kahdesta äännesegmentistä, joista edellinen on [ʔ] ja jälkimmäinen vokaalifoneemi. Näille rajoituksille ei tietääkseni ole poikkeuksia. ■

KARI SUOMI

Suomen kielen, informaatiotutkimuksen ja logopedian laitos

PL 1000

90014 Oulun yliopisto

Sähköposti: *kari.suomi@oulu.fi*

LÄHTEET

- KARLSSON, FRED 1983: *Suomen kielen äänne- ja muotorakenne*. Helsinki: WSOY.
- 2006: Kommentti Kari Suomelle. – *Virittäjä* 110 s. 264.
- SUOMI, KARI 2006: Yllättäviä havaintoja suomen substantiivien fonotaktisesta kompleksisuudesta? – *Virittäjä* 110 s. 260–263.